

УДК 37.013.73

СУСПІЛЬНЕ ПОКЛИКАННЯ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ У СУЧАСНИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ КОНТЕКСТАХ

Култаєва М.Д., доктор філософських наук, професор, зав.кафедрою філософії
ХНПУ імені Г.С.Сковороди

У статті розглядаються виклики, які адресовані філософії виховання і походять із сучасних соціокультурних контекстів. Аналізується гідність як виховний орієнтир та соціальна цінність у вимірах негативної та позитивної свободи. Розкриваються перспективи взаємодоповнення філософії освіти, соціальної філософії та філософії політики у визначенні стратегічних завдань духовного оновлення сучасних суспільств. Виявляється потенціал філософії освіти у становленні культури свободи, необхідної для розбудови демократії та ствердження демократичних цінностей. Обґрунтовується, що філософія освіти в усіх її напрямках і відгалуженнях накладає світоглядне і методологічне заборону на антигуманізм, на практики саморуїнації людини і самознищення людства.

Ключові слова: філософія освіти, суспільство, орієнтація, гідність, культура, свобода, демократія, цінності, політика, відповідальність.

Суспільним покликанням філософії освіти ще з часів античності було і залишається духовне оновлення соціумів, відкриття нових перспектив розвитку людства і кожної окремої людини. Орієнтуюча функція філософії має свій радіус дії у її різних дисциплінарно визначених розділах і підрозділах. У зв'язку з цим варто зауважити, що філософія продукує надмір орієнтирів різного гатунку і ціннісного спрямування. Людина, непідготовлена до зустрічі зі суперечливими дороговказами на філософському роздоріжжі, впадає у кращому випадку в стан розгубленості і збентеження, у гіршому ж – блукає у лабіринтах, де орієнтири тісно переплітаються з дезорієнтирами, пастками міфологем і спокусами трагікомічної антропології.

На відміну від усіх інших дисциплінарно визначених тематичних полів філософських наук, філософія освіти в усіх її напрямках і відгалуженнях накладає світоглядне і методологічне табу на антигуманізм, на практики саморуїнації людини і самознищення людства. Освітні інституції, дидактичні та виховні практики є еволюційним досягненням людства, його духовним скарбом. Філософія освіти покликана не тільки зберігати і примножувати цю скарбницю, а й час від часу здійснювати перегляд її змістовного наповнення, робити селекцію і

фільтрацію філософських ідей, зберігаючи при цьому гуманістичну інтенціональність та керуючись етикою відповідальності.

Однією з центральних тем і відповідно проблем філософії освіти є взаємозв'язок між освітою і суспільством. Досвід теоретичної рефлексії цього проблемного поля в свою чергу свідчить про плідність інтеграції теоретичних зусиль соціальної філософії і філософії освіти. Особливо це торкається розгляду філософсько-освітніх проблем в сучасних ускладнених соціокультурних контекстах. На наднаціональному рівні ці контексти створюються суспільними трансформаціями постіндустріального зразка, глобалізаційними процесами, екологічними викликами, загостренням проблем війни і миру, гарантування дотримання прав людини і демократичних норм співіснування. На національному рівні описана вище контекстуальність ускладнюються через необхідність урахування конкретних умов і обставин життєдіяльності сучасних соціумів, які мають різну історію, але водночас є включеними до спільного цивілізаційного процесу. Соціальний, культурний і духовний поступ людства відбувається через подолання складнощів, обумовленими духом часу та його рамковими умовами, чому в немалій мірі сприяють освітні та виховні практики.

У добу постіндустріальних перетворень, що супроводжуються радикальними змінами у культурі, значно посилюється роль філософії освіти як орієнтиру у нових реальних та віртуальних культурних пропозиціях. Це обумовлено не тільки тим, що контури колись суто гіпотетичного суспільства знань стають більш чіткими, а й нагальними вимогами прискорення духовного оновлення транзитивних суспільств. Не зайве нагадати, що вагомими чинниками активізації цього процесу виступають освіта і виховання.

Повертаючись до вітчизняних контекстів, варто нагадати, що долю України сьогодні визначатимуть генерації, народжені в часи її незалежності. Від їхніх людських якостей, стратегію формування яких визначає філософія освіти, буде залежати майбутнє нації і перспектива розвитку українського суспільства.

Притаманна молоді сила ініціативи, пафос оновлення, енергія рішучості є величезним ресурсом, який здатний змінити життя українців на краще.

Сучасні українські соціокультурні контексти насичені революційною символікою, пафосом оновлення, сподіваннями і вірою і історичну місію українського народу. Але щоб перейти від романтичного сп'яніння свободою до раціональних практик її застосування з метою забезпечення стійкого розвитку усіх сфер суспільного життя, треба цілеспрямовано, тобто засобами освіти і виховання, формувати культуру свободи, що ґрунтується на демократичних принципах і цінностях.

Це торкається не тільки українського суспільства, хоча специфічні соціокультурні контексти, у яких воно розвивається, накладають свій відбиток на артикуляцію та конкретизацію означених вимог. Адже цивілізованому і відповідальному поводженню зі свободою кожна генерація повинна навчатись на власному досвіді, але за допомогою освіти і виховання. Демократію не можна успадкувати, їй треба вчитись. Як свідчить історія, завоювання свободи далеко не завжди означає гарантію функціонування демократичних норм і цінностей. Революція гідності є навіть не першим кроком, а тільки передумовою для її ствердження у реаліях сучасного суспільного життя. Гідність у вимірах негативної і позитивної свободи має різні профілі і соціокультурні характеристики, а її формування передбачає різні виховні стратегії.

Гідність, що знаходить прояв у вимірі негативної свободи, походить від енергетики зовнішнього і внутрішнього спротиву. Це своєрідний екстатичний стан людини, яка перевершує себе, підіймається з колін і випростовується в увесь зріст. Така гідність навіть може не усвідомлюватись і залишатись на рівні специфічного психологічного стану, якому передують сильне емоційне потрясіння. Перехід тих чи інших верств населення від апатії до спротиву має свій механізм запалювання. Це справедливий гнів, який є реакцією на систематичне порушення прав людини, яка вже не погоджується припинено зносити їх поправки. Серед праць останніх років,

присвячених феноменології гідності у вимірі негативної свободи, треба назвати монографію П. Слотердайка «Гнів та час. Політико-психологічне дослідження» (2006). В ній розглядається такий ресурс самоствердження людини у сучасному світі, як «тимотичні енергії». Це поняття походить від грецького thymos (вимагаючий визнання, значущий, авторитетний, поважний), але у Слотердайка воно охоплює усі форми спільного прояву і виразу гніву та гордості [2, с. 29]. На філософію освіти тут покладається завдання окультурення проявів гніву засобами виховання, його своєрідна доместикація.

Але у сучасному західноєвропейському філософському дискурсі значна увага приділяється людській гідності саме у вимірі позитивної свободи [1, с. 8-9]. Самореалізація особистості у позитивному модусі гідності не відбувається автоматично, а потребує кропіткої роботи над собою. Це торкається як пересічної людини, та і суспільства у цілому. Останнє передбачає розвиток критичного мислення, самоконтролю і самостереження. Гідність у вимірі негативної свободи криє у собі небезпеку героїзації повсякденності, нехтування законами, підроблянням їх під себе, спокусою розв'язання складних завдань простими засобами. Дилема моралі і права тут розв'язується на користь моралі. Але у даному випадку йдеться не про постконвенціональну мораль, а про приватизацію моральних і навіть політико-правових цінностей, що криє у собі небезпеку руйнації останніх.

Позитивна ж свобода потребує не зовнішньої демонстрації гідності, а її постійної духовно-душевної присутності у поведінці людини, у її вчинках, а також на рівні суспільно-політичної діяльності. Відповідальність в усіх її вимірах є проявом такої гідності.

Поняття гідності не тотожне поняттю гордості, бо воно містить у собі не тільки комплекс смислів, пов'язаних з самоповагою, а й семантику оцінювання, стандартизації людського буття. До речі, у цій площині розгортається сучасний дискурс прав людини на основі визнання її гідності. П. Слотердайк зауважує у

цьому зв'язку: «Той, хто зацікавлений у людині як у носії гордих і самостверджувальних побуджень, той має розрубати вузол надмірної еротики. А для цього треба повернутись до основної позиції філософської психології давніх греків, за якою душа розкривається не стільки у інтенціях еросу, скільки у пробудженнях тимосу. Якщо еротика вказує шляхи до «об'єктивного», ... то тимотика відкриває людям орбіти, де вони стають значущими у всьому, чим вони можуть і бажають стати і що хочуть зробити.» [2, с. 36].

Слотердаjk висуває важливу для сучасної філософії освіти та виховання методологічну вимогу розрізнення між гордістю у її тимотичному сенсі від гордовитості, пихатості і зарозумілості, які у інтерпретативних горизонтах життєвого світу сприймаються як гордість. Життєва мудрість засуджує таку гордість у прислів'ях та у фольклорі. Німці, наприклад, говорять «Дурість і гордість ростуть на одному дереві». Щодо цього в рамках тимотичної теорії висувається такий аргумент: «Коли говорять, що гордість - це матір усіх пороків, то виходять з переконання, що людина створена для слухняності, отже, кожна спроба вивести її з-під ієрархії можна розцінювати тільки як крок до розпусти» [2, с. 37].

Слухняна людина може висувати домагання на визнання і гідне існування, але сам триб її життя, за Слотердаjkом, не дає прокинутись гордості і гніву у душі, пониженій за власною волею і бажанням. Обґрунтування цього положення здійснюється на аналізі широкого історико-філософського, культурно-історичного та політологічного матеріалу. Особливо це торкається аналізу «комуністичного світового банку гніву» та «пригод посткомуністичної душі». Внески до першого були зроблені войовничими революціонерами. Слотердаjk вважає їх оберненими романтиками, які «замість занурення до світової болі бажають уособлювати світовий гнів. Так само, як романтичний суб'єкт вважає себе контейнером для збору болі, де накопичується не тільки особисті образи, але сюди спрямовуються також страждання світу, войовничий суб'єкт також вважає своє життя місцем

збирання гніву, несплачені рахунки якого реєструються для відплати у подальшому. При цьому беруться до уваги не тільки сучасні причини обурення, а й те, що накопичувалось протягом попередньої історії. Видатні голови протесту є енциклопедистами, які збирають знання про гнів людства. У їхніх окультних архівах зберігаються величезні маси несправедливості, яку ліві історики описують як породження класового суспільства» [2, с. 38].

Пригоди посткомуністичної душі Слотердаjk описує як своерідну кризу банку гніву через процес еротизації суспільств з комуністичним минулим. Ознакою цієї кризи є безадресність гніву, та його передтворення на жадання. «З функціональної точки зору, - зауважує Слотердаjk, - посткомуністична ситуація характеризується, як відомо, поверненням від наказової економіки до економіки, заснованої на приватній власності, що обумовило перехід від медіуму мови до медіуму грошей. Психополітично ця конверсія супроводжується переходом від систем, заснованих на динаміці гніву, до систем, підпорядкованих динаміці жадання – або, якщо висловитись у понятійних рамках психополітичного аналізу, це перехід від примату тимотики до безмежної еротизації [2, с. 294].

Цей процес прискорюється за умов глобалізації, де глобальні гравці поділяються на переможців та на програвших. Поява фігури програвшого (Verlierer), або лузера, симптоматична для таких процесів, бо вона фіксує зміну носіїв нещасної свідомості. Лузер є породженням культури пізнього Модерну, де семантика перемоги замінюється на досягнення, успішність, зиск та виграш. Це ж саме торкається й поразки. Програвший відрізняється від переможеного тим, що останній має можливість зберегти свою гордість, наприклад через геройську смерть, незворушність, внутрішню еміграцію тощо. Програвший не має такої можливості, він змушений або відіграватись, або ззовні мириться зі своєю прикрою ситуацією, компенсуючи свій психічний дискомфорт мріями і планами про помсту. Лузер і невдаха взагалі не бажають бути гордими людьми, бо це

заважає їм пристосовуватись до ситуації хронічного аутсайдерства, де навіть натяк на гнів може викликати штрафні санкції.

Аналізуючи сучасну тенденцію втрати гордості, варто зауважити, що гордість як прояв «окультурнення гніву». його своєрідна доместикація (Domestikation des Zorns) є еволюційним досягненням. У Європі неотимотичний образ людини починає формуватись у добу Ренесансу і набуває нового поштовху з появою національної держави. Але згодом у цьому образі ключову роль починають відігравати досягнення людини, що криє у собі небезпеку перетворення гордості на *superbia*, тобто на пихатість.

В українських реаліях реалізація такої вимоги ускладнюється тим, що суспільство водночас жадає змін і побоюється їх наслідків, чинить рішучий опір старому, але лякається радикальних оновлень, коли ті з декларативних заяв переносяться у площину практичних дій. Європейській вибір України, якщо скористатися термінологією М.Вебера, був зроблений радше засобами політики переконань, яка на рівні практичних дій ще має перетворитись на політику відповідальності, сприяти чому покликана філософія освіти.

Література

1. Kann Menschenwürde die Menschenrechte begründen? Stellungnahmen // Information Philosophie N3, Oktober 2013. – S. 30-38.
2. Sloterdijk Peter. Zorn und Zeit. Politisch-psychologischer Versuch/ - Frankfurt am Main: Suhrkamp. 2006. - 356 S.
3. Stoecker Ralf. Die philosophischen Schwierigkeiten mit der Menschenwürde// Information Philosophie N 1. März 2011. – S. 8-19.

Общественное призвание философии образования в современных социокультурных контекстах.

Култаева М.Д.

В статье рассматриваются вызовы, адресованные философии образования современными социокультурными контекстами. Анализируется человеческое достоинство как ориентир воспитания и социальная ценности измерениях позитивной и негативной свободы. Раскрываются перспективы взаимодополняемости философии образования, социальной философии и философии политики в определении стратегических заданий

духовного обновления современных обществ. Пределается потенциал философии образования во всех ее направлениях и ответвлениях налагает мировоззренческий и методологический запрет на антигуманизм и практики самоуничтожения человечества.

Ключевые слова: философия образования, общество, ориентация, человеческое достоинство, культура, свобода, демократия, ценности, политика, ответственность.

Social Determination of Educational Philosophy in the Present Social and Cultural Contexts.

M. Kul'taeva

In the article are regarding the social appeals of educational philosophy, which are constituted by present social and cultural contexts and addressed to . Is analyzed the dignity as an educational orientation sign and social value in the dimensions of negative and positive freedom. Are showed the perspectives of complementary coexistence of such philosophical disciplines, as philosophy of education, social and political philosophy for destination of strategy tasks of spiritual reviving, which are needing contemporary societies. Is explicated a potential hided in the philosophy of education needed for appearance of freedom culture as condition for development of democracy and its values. Is proved that philosophy of education in all its directions and branches is able to draw a methodological and outlook prohibition for anti-Humanism and destruction practices threating human being.

Key words: philosophy of education, society, orientation, dignity, culture, freedom, democracy, values, politics, responsibility.